

Cvi Moskovits

JESIVÁK MAGYARORSZÁGON

MTA Judaisztikai Kutatócsoport

92443

Cvi Moskovits

Jesivák Magyarországon

Adalékok a zsidó hitközségek 1944. áprilisi
összeírásának történeti értékeléséhez

Sz-Sz-B Megyei
Levéltár Szakkönyvtára

00001100

Budapest
MTA Judaisztikai Kutatócsoport
1999

Tartalom

Bevezetés

Bevezetés ... 7
A jesiva fogalma ... 11
Magyarországi jesivák ... 13
Litván jesivák ... 17
A magyarországi jesivák száma ... 19
Az ismert jesivák jegyzéke ... 21
Híresebb jesivák és vezetőik ... 26
Trianoni Magyarország ... 26
Észak-Erdély ... 38
Kárpátalja és Máramaros ... 45
Felvidék / Szlovákia ... 50
Irodalom ... 54

Bevezetés

A *Magyarországi zsidó hitközségek, 1944. április: Adattár* két kötetének¹ megjelenése után az MTA Judaisztikai Kutatócsoport felkért engem is, hogy mint a vészorszak túlélője vállalkozzam az ott kiadott forrásanyag történeti értékelésére és kiegészítésére.

Az *Adattár* tanulmányozása során hamar felfigyeltem arra, hogy az 1944. áprilisi összeírás dokumentum-anyagában egyetlen hitközség sem tesz említést intézményei között jesiváról. Helyesebben, Abaújszántó az egyetlen hitközség, amely jesiváról számol be, de csupán zárójelben. (A zárójel talán azt jelezte, hogy a korábbi jesiva abban az időben már nem létezett.) Igaz ugyan, hogy az *Adattár* az 1944 áprilisában fennálló helyzetet rögzítette, ámde úgy vélem, hogy az anyag feldolgozása során nagy mulasztás volna, ha a magyarországi hitközségek vészorszak előtti mérlegét nem egészítenénk ki a pusztulás előtt virágzó, szép számú jesiva emlékének megörökítésével. A mulasztás veszélyét részben már elhárította Landeszman György és Schweitzer József, az anyag előzetes feldolgozásában,² amely az Országos Rabbiképző Intézet *Évkönyv*-ének 1985–1991. évi kötetében jelent meg, 1991-ben.

¹ *Magyarországi zsidó hitközségek, 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezései nyomán, I: Adattár.* Közzéteszi Schweitzer József. Az eredeti kérdőívek és dokumentumok alapján sajtó alá rendezte Frojimovics Kinga (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995).

² Landeszman György – Schweitzer József, “A magyar zsidóság a német megszállás és a deportáció kezdete közötti időszakban (1944. március 19 – 1944. május 15)”, in: *Évkönyv, 1985–1991* (Budapest: Országos Rabbiképző Intézet, 1991), 85–150. old. – Maga a tanulmány – átdolgozott szöveggel – újra megjelent a szóban forgó kötetben, 11–19. old., de a hitközségekre és így a jesivákra vonatkozó adatok értékelése nélkül.

Ebben a dolgozatban 41 jesiváról számolnak be röviden, tömören, egyes hitközségeknél említést tesznek még az 1945. évi felszabadulás után működő jesivákról is.³ Mint a szerzők maguk írják: “Dolgozatunkkal – a teljes anyag bemutatásáig – talán sikerült eddig nem ismert részletekre felhívni az érdeklődők figyelmét.” Céljukat elérték, s most, miután az összeírás teljes anyaga napvilágot látott, elérkezett az idő az adatok (így a jesivákról szóló adatok) kiegészítésére.

Hogy maguk a hitközségek miért nem tettek említést jesiváikról ebben a kényszer alatt, sebtiben szerkesztett összeírásban, annak több oka lehetett.

1) A jesivák nem voltak a hitközségek tulajdonai, a szó szoros értelmében. Nem biztos, hogy szerepeltek a költségvetésben. Fenntartásukról a rabbi, aki a jesiva vezetője volt, maga gondoskodott, sokszor szűkkörű bizottság közreműködésével.

2) Mint a továbbiakban látni fogjuk, az egyre drasztikusabb zsidótörvények nyomására a jesivák kényszerültek, még a deportálás előtt, bezárni a kapuikat, és 1944 áprilisában már nem volt mit jelenteni róluk.

3) S. Ch. Bernstein kollégám, a tasnádi jesiva egykori kiváló növendéke szerint 1942/43 folyamán kormányrendelet

³ Előzőleg Domán István, “A magyarországi jesivák”, in: Kríza Ildikó, szerk., *A hagyomány kötelékében* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 203–216. old. tett közzé értékes tanulmányt a jesivák kialakulásáról általában és a történelmi Magyarország jesiváiról részletesebben, de csak néhányról közölt pontosabb adatokat. Másik tanulmánya is hasonló jellegű: “A magyarországi jesivák növendékeinek szerepe a magyar nyelv és kultúra megőrzésében idegenben”, in: Fejős Zoltán – Küllös Imola, szerk., *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl* (Vallási néprajz, 4) (Budapest: Magyarságkutató Intézet, 1990), 58–73. old.

következtében be kellett zárni az összes jesivákat.⁴ Ugyanakkor – ugyancsak az ő megbízhatónak mondható értesülése alapján – tudom, hogy a rendelet ellenére, egészen a deportálásig működött jesiva az országban: Ópályi (Szatmár vármegye) és Pápa hitközségekben, de a hitközségek ezeket nem említették a jelentéseikben, talán a fentebb 1) szám alatt említett indok alapján.

4) Az 1944. évi összeírás, mint a szétküldött kérdőívből egyértelműen kitetszik, a hitközségek vagyoni helyzetének felmérésére irányult. Ha a jesiva nem külön ingatlan tulajdonban működött, s nem volt külön fizetett személyzete, akkor nem volt szükség a jelentésben a feltüntetésére sem.

Bármilyen legyen is az oka a jesivák mellőzésének, kétségtelen, hogy a hiányukat pótolni kell, már csak azért is, hogy az utókor számára ne maradjon fenn hiányos helyzetkép a magyarországi zsidóság kulturális életéről. Ezért született meg ez a dolgozat.

A jesivák felsorolása előtt szükségesnek mutatkozik röviden meghatározni az intézmény *lényegét*, nem a kezdetektől, keletkezése pillanatától, hanem csak a XX. századra vonatkozóan.⁵ Ez a meghatározás magával hozza a magyarországi és a "litván" jesivák közötti különbség jelzésének szükségességét. Ezután kerül sor a nagyobb jesivák leírására. Látni fogjuk, hogy a tanulmányi rend Magyarországon sem volt mindegyik jesivában egységes, habár a helyi eltérések mellett is a közös elemek voltak a lényegesek, s a magyarországi jesivák sokban elütnek a "litván" jesiváktól.

⁴ A legutolsó lépés volt ezen a téren: "A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 8960/1944. VKM számú rendelete a zsidónak iskola, tanfolyam vagy tanulóotthon fenntartására adott engedély megvonása tárgyában" (1944. május 11).

⁵ Domán István egy – hozzám az MTA Judaisztikai Kutatócsoport által eljuttatott – kéziratában, egy hosszabb interjúban, foglalkozik ezzel a témával; mégis szükségesnek tartom, hogy némely mozzanatról itt magam is beszéljek. Domán részletesen leírja a jesiva növendékek napi programját, ezért ezeket a részleteket magam nem tárgyalom.

Ami az alábbi részletes jegyzéket illeti, két dolgot kell már itt megjegyeznünk:

1) A felsorolás csak azokat a jesivákat öleli fel, amelyek a második világháború alatt Magyarországhoz tartozó területeken – az úgynevezett trianoni Magyarországon és a visszacsatolt területeken – lévő hitközségekben működtek. Ennyiben tehát az *Adattár* anyagához igazodik. Ezeket a kereteket akkor a történelem teremtette meg. A magyarországi jesivák története szempontjából megjegyzendő, hogy kívül esik rajtuk a legrégebb folyamatosan működő magyarországi jesiva vagy tanház (*bét ha-midrás*), a pozsonyi (Pressburg / Bratislava), amelyet Jom-Tov Lipmann rabbi 1695 k. alapított, s amelynek a magyarországi orthodoxia számára igazi jelentőséget a híres Chátám Szofer (Moses Schreiber) (1762–1839) működése adott. Még a XX. század első évtizedeiben is a pozsonyi jesiva egykori növendékei – vagy a tanítványok tanítványai – közül kerül ki számos magyarországi jesiva vezetője.

2) Csak a híresebb jesivákról adunk részletes jellemzést. A többiekénél csak a helyiség és a rabbi vagy a jesiva vezetője nevét fogjuk megemlíteni, illetve, ha szükségesnek találjuk, esetenként közlünk néhány más fontos adatot. A jesiva “híres” minősítése nem objektív kritériumok alapján történt, s ebben a tekintetben a növendékek létszáma sem volt mindig mértékadó. Fél évszázadnyi távolságból csak az utókor, a mai közfelfogás, illetve a fennmaradt leírások, elszórt megjegyzések szolgálhattak támaszpontul. De más választásunk nem volt.

Értelmetlennek tartottuk minden jesivánál megismételni a hasonló elemeket, például a tanmenet adatait, a menza meglétét stb., ezért mindenütt csak a sajátos vonásokat igyekszünk jelezni.